

ПРАВОВА КУЛЬТУРА В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗА Я. ЧЕПИГОЮ (ЗЕЛЕНКЕВИЧЕМ)

Наталія Кравчун

Полтавський інституту бізнесу ПВНЗ «МНТУ»

Анотація:

У статті схарактеризовано особливості правової культури в освітньому середовищі на основі поглядів видатного педагога, публіциста, організатора системи освіти, захисника прав людини, яка здобуває освіту на початку ХХ ст., Я. Чепіги (Зеленкевича). Розкрито погляди вченого на формування правової культури в контексті сучасних освітніх перетворень. Визначено основні форми правової діяльності педагога: відстоювання прав людини на освіту, природний розвиток особистості, гуманне ставлення до того, хто навчається, з боку інших суб'єктів, формування громадянської позиції молодого покоління. Зазначено, що права культура виявляється в накопичених правових цінностях, які належать до духовної культури і є ідентифікатором розвинутого суспільства.

Ключові слова:

Я. Чепіга; права культура; громадянське виховання; права людини.

Аннотация:

Кравчун Наталия. Правовая культура в образовательной среде с точки зрения Я. Чепиги (Зеленкевича).

В статье охарактеризованы особенности правовой культуры в образовательной среде, исходя из взглядов выдающегося педагога, публициста, организатора системы образования, защитника прав человека, получающего образование в начале ХХ в., Я. Чепиги (Зеленкевича). Раскрыты взгляды ученого на формирование правовой культуры в контексте современных образовательных преобразований. Определены основные формы правовой деятельности педагога: отстаивание прав человека на образование, естественное развитие личности, гуманное отношение к учащемуся со стороны других субъектов, формирования гражданской позиции подрастающего поколения. Отмечено, что правовая культура проявляется в накопленных правовых ценностях, принадлежащих к духовной культуре, и является идентификатором развитого общества.

Ключевые слова:

Я. Чепига; правовая культура; гражданское воспитание; права человека.

Resume:

Kravchun Nataliia. Legal culture in the educational environment by Ya. Chepiha's (Zelenkevich) views.

The article describes the peculiarities of legal culture in the educational environment in terms of views of the outstanding teacher, publicist, organizer of the education system, human rights lawyer, who acquired education at the beginning of the twentieth century, Ya. Chepiha (Zelenkevich). The views of the scientist on the formation of legal culture in the context of modern educational transformations are revealed. The main forms of legal activity of the teacher are: the advancement of human rights in education, the natural development of the individual, the humane attitude towards the person who learns from other actors, the formation of a civic position of the younger generation. It is generalized that the legal culture manifests itself in the accumulated legal values belonging to the spiritual culture and is an identifier of a developed society.

Key words:

Ya. Chepiha; legal culture; civic education; human rights.

Постановка проблеми. Сьогодні держава Україна перебуває на етапі розвитку та трансформації правового, культурного й освітнього середовищ, що зумовлюють використання нових підходів до розв'язання засадничих питань правових знань, формування моральних ідеалів суспільства й високої правової культури. Кардинальні зміни в політичній, правовій, соціальній і культурній сферах, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної незалежності, пошуками шляхів для інтегрування з європейським освітнім простором дають змогу формувати нову правову культуру молодого покоління, що є важливим для всього українського суспільства та держави.

У державних нормативно-правових актах закладена підтримка виховання й освіти молоді, що спрямована на самовизначення й самореалізацію особистості, формування громадянської, правової позиції на основі національно-культурного виховання особистості, здатної виконувати різні соціальні ролі й суспільні функції. Головними напрямками виховання визначено патріотичне, громадянське, що відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності та взаємопов'язані з формуванням

правової культури нинішніх і прийдешніх поколінь. Стратегією національно-патріотичного виховання дітей і молоді на 2016-2020 рр., затвердженою Указом Президента України від 13. 10. 2015 р. № 580/2015, одним з головних напрямів досягнення її мети визначено «вивчення сучасних виховних систем, технологій і методик у сфері національно-патріотичного виховання, узагальнення й поширення найкращого досвіду в цій сфері». Метою Стратегії визначено пріоритетні напрями національно-патріотичного виховання молодого покоління на основі формування національно-культурної ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження й розвитку духовно-моральних цінностей Українського народу; усвідомлення досягнень Українського народу, його інтелектуальних і духовних надбань; розвитку діяльнісної відданості в розбудові України, формування у дітей і молоді активної громадянської, державницької позиції та почуття власної гідності [6].

Беручи до уваги той факт, що формування правої культури здійснюється через навчальні заклади освітнього середовища, які значною мірою формують світогляд особистості, що

здобуває освіту, і впливають на рівень її моральних, правових, культурних цінностей, уважаємо за необхідне створення відповідних умов, які сприятимуть удосконаленню структурного змісту, організаційних форм і методів навчально-виховного процесу так, щоб зорієнтувати молоде покоління на оволодіння ним правовою культурою як результатом правового виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження категорії «правова культура» містять праці сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців. Правознавці С. Алесєєв, В. Бачинін, Н. Дронжек, А. Козловський, В. Копейчиков, А. Крижанівський, В. Кудрявцев, О. Єгоров, Г. Попадинець, П. Рабинович, А. Ратінов, А. Семітко, О. Скакун, С. Тихомиров, Н. Ткачова та інші у своїх роботах розкривають ці категорії з юридичної позиції. У дослідженнях зі становлення й розвитку історії педагогічної думки (Л. Березівська, Н. Богданець-Білокаленко, В. Демчук, І. Зайченко, В. Зорін, Ж. Ільченко, І. Мартинюк, В. Наконечна, З. Палюх, Н. Побірченко) висвітлені концепції української національної школи, питання ролі рідної мови в національному вихованні, моральних цінностей у вихованні дітей тощо. Останні десятиліття ознаменовані низкою праць (І. Бех, Н. Богомолва, П. Вербицька, П. Ігнатенко, О. Киричук, Л. Кравченко, Г. Лактіонова, В. Поплужний, О. Сухомлинська, В. Шпак, І. Шугальова), у яких порушені проблеми громадянського виховання особистості й основ громадянської позиції в умовах сучасності. М. Рудь, Г. Філіпчук присвятили свої праці формуванню громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства.

Разом з тим, аналіз досліджень показав, що проблемі правової культури як складника громадянського виховання й національної ідентичності, формуванню морально-правових уявлень у закладах освіти приділено недостатньо уваги. З огляду на це, а також на підвищення вимог часу й суспільства до правової культури, дослідження цієї проблеми є актуальним. Уважаємо, що зміст правової культури молодого покоління зумовлюється історичними й сучасними чинниками. Історичне минуле й морально-духовні надбання є складниками формування національної ідентичності, правової культури. Сучасні перетворення неможливі без вивчення досвіду видатних педагогів, їхньої наукової, організаційно-методичної, національної та культурної спадщини.

Формулювання цілей статті. Завдання статті – окреслити питання правової культури в освітньому середовищі за поглядами видатного вітчизняного педагога, організатора навчально-

виховного процесу, громадського діяча, захисника прав молодого покоління Якова Чепіги на основі ретроспективного аналізу в контексті сучасних освітніх перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливе місце у вихованні особистості належить правовому вихованню, яке є визначальним чинником становлення громадянськості, духовності, трудової, економічної, естетичної та правової культури. Формування правової культури особистості відбувається в межах вікових особливостей і вимагає певного рівня розумового та інтелектуального розвитку особистості, яка здобуває освіту; здатна сприймати, застосовувати й оцінювати норми права та вчинки, співпереживати, співчувати.

На думку В. Копейчикова, правова культура є системою правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу й відображають у правовій формі стан свободи особистості та інші найважливіші соціальні цінності [2, с. 140]. Припускаємо, що правова культура є певним ставленням окремої людини до прав інших людей, повага до них, не зловживання особистими правами, що можуть зашкодити іншим.

Правова культура віддзеркалюється в накопичених правових цінностях, що належать до духовної культури, і має практичну спрямованість, як і культура управління. Зазначимо, що правова культура перебуває у взаємозалежності з культурою суспільства загалом. Безсумнівною є взаємозв'язок культури і права [3]. Забезпечення високого рівня правової культури населення означає підвищення культурного рівня громадян, рівня високої організованості, гарантованості прав особи. Усе це входить у поняття культури поведінки людей і є елементом громадянського суспільства [1, с. 270–271].

Високо оцінюючи організаційно-методичний і управлінський досвід Якова Чепіги (Зеленкевича), ми не можемо оминати увагою громадянську позицію вченого щодо правового виховання молоді. Як зазначають автори навчально-методичного посібника «Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії»: «Правове виховання – це виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки особистості», що сприяє розкриттю загальнолюдських моральних цінностей [4, с. 224]. Широкомасштабна педагогічна діяльність, робота в Київському губвідділі народної освіти, Народному комісаріаті освіти, Державному науково-методологічному комітеті, досвід організації навчальних закладів дали можливість Я. Чепізі

відстоювати права та інтереси дітей на високому рівні. Однією з форм правозахисної діяльності Якова Феофановича вважаємо практичну діяльність педагога зі створення й облаштування дитячих садочків, містечок, клубів, притулків, а також організацію в них навчально-виховного процесу, забезпечення дітей одягом, взуттям і харчуванням.

Архівні джерела дають змогу проаналізувати документ про організацію дитячого виховання, безпосередню участь у якому брав Я. Чепіга, працюючи в Київському губвідділі Народної освіти. Під впливом важких соціально-економічних обставин уклад родинного життя змінювався, батьки змушені були йти на заробітки, а діти залишались більшу частину дня самі, тому родини силою обставин життя були змушені передати дошкільне виховання своїх дітей до спеціально створених громадських організацій – дошкільних установ, якими стали дитячі садки [5].

За змістом архівного документа про дитяче виховання в дошкільних установах встановлено, що «дошкільне виховання по дитячих садках дбає про те, аби кожній дитині дати змогу розвиватись до кращого: свою природну вдачу, стремління до гуртування, самодіяльність, спілкування з природою. Садок на деякий час замінює дитині родину» [5, арк. 101]. Особливістю організаційного забезпечення кожної дитини правом навчатись рідною мовою є те, що держава створює садочки для дітей різних національностей. Зокрема, «... дошкільна секція Наросвіти закладає в Києві установи для чотирьох національностей: української, єврейської, російської та польської» [5, арк. 102]. У своїй діяльності Я. Чепіга підтримував і захищав особисті (громадянські) права людини, зокрема й дитини. Їх призначенням, на його переконання, є можливість забезпечити дитині умови для її фізичного та морального розвитку, потреби в спілкуванні, розмові й навчанні рідною мовою, заняттях самодіяльністю.

Однією з форм правозахисної діяльності Якова Феофановича вважаємо його публікації в періодичній пресі, виступи на вчительських з'їздах і конференціях, де порушувались питання організації системи освіти й охоплення навчанням усіх верств населення, упроваджувались засади правової культури. На підставі літературних джерел і публіцистичних праць педагога встановлені головні завдання його правової діяльності: відстоювання права людини на освіту, вільний (природний) розвиток, гуманне ставлення до дитини з боку всіх інших суб'єктів навчально-виховного процесу.

Особливу увагу Яків Чепіга приділяв праву дитини навчатись рідною мовою, яке він

відстоював протягом усієї своєї педагогічної та організаційно-методичної діяльності. За його твердженням, уся система навчально-виховних закладів повинна здійснювати освітню діяльність так, щоб «державна мова стала на послугі рідної мови, котрою обов'язково провадиться вся наука в початковій школі» [9, с. 78]. Право навчатись рідною мовою педагог пояснював природним засобом «культурного єднання зі своїм народом» [9, с. 80]. Він поширював думку про забезпечення рівного права на освіту для всіх національностей «... з забезпеченням для них свободи культурного розвитку: національної школи і волі вживати рідну мову в школі, права одержувати освіту на ній», право вивчати традиції та культурні цінності свого народу рідною мовою [11, с. 79].

Принципового значення в захисті й розвитку права дитини на освіту Яків Феофанович надавав питанню організації процесу навчання. На його переконання, «Освітити дитину – значить розвинути її духовно й фізично; задовольнити прагнення її природи згідно з загальнолюдськими принципами добра і правди; зберегти гармонію її розвитку» [8, с. 15]. Відповідно, обов'язком держави педагог уважав підготовку таких учительських кадрів, які зможуть через народну освіту «... досягти такої сили й енергії, щоб увійти у весь народ, доступитись до його серця і там зіллятись у гармонійну цілість з дійсною природою людини» [8, с. 23]. Тому, на його думку, держава повинна провадити освітню політику, що забезпечить свободу національного розвитку суспільства, гарантуватиме усвідомлення соціальної цінності людини й відповідне ставлення до інших людей на правовому рівні [8].

Вивчаючи систему навчально-виховного процесу, що склалась у першій третині ХХ століття, Я. Чепіга відстоює рівне для всіх громадян право на освіту, під чим насамперед розумілася її безоплатність. Глибоко обурений тим, що держава проголошувала безоплатною освітою лише навчання в початковій школі, а в середній і вищій – необов'язковою і платною, він твердив: «Платня за освіту в середніх і вищих школах знищує розуміння рівності для всіх, бо тут є залежність від гаманця батьків» [11, с. 76]. Під безоплатністю навчання в школі педагог розумів безкоштовність підручників і матеріалів, необхідних для забезпечення нормального навчального процесу. Громади, на його думку, повинні забезпечувати дітей їжею, «... щоб разом з їжею духовною давалась їжа й матеріальна; щоб право всіх на стверджене громадою або державою не обернулось у нову брехню щодо дітей

робочого й селянина, цебто бідніших клясів» [11, с. 77].

Правовому закріпленню, на переконання Якова Чепіги, підлягав і принцип обов'язковості освіти, який не був би громадським примусом на волю особи, а, навпаки, створював основи людської природи. Він вважав, що «справжня школа не примусова інституція: вона з'явилась як здобуток людських потягів до світла і знання, і дитина, коли така інституція є, органічно не може не проходити через неї. І тому обов'язковість освіти всіх дітей стосується, власне, держави і громади, які й повинні провести в себе цю реформу» [11, с. 77].

Особливо гостро відстоював Яків Чепіга принцип гуманізму навчально-виховного процесу. На наше переконання, у педагогічній і організаційно-методичній діяльності вченого цей принцип є провідним, оскільки його основою є соціальна рівність усіх громадян. Обіймаючи різні керівні посади в навчальних закладах, беручи участь у розробленні документів з соціального виховання, планів і дисциплін, Яків Феофанович упроваджував соціальні права людини в життя всього суспільства. Такі права, на думку педагога, є можливістю людини бути повноправним суб'єктом суспільних відносин і, відповідно, забезпечення їй необхідних умов для розвитку та існування. Тому, розробляючи основи організації нової школи, що повинна містити трудове навчання й виховання, він захищав соціальні права всього українського населення.

У своїх працях педагог утверджував провідні соціальні права людини, метою яких уважав: забезпечення можливості працювати зарадити собі на життя, розпоряджатися власними здібностями до продуктивної праці, матеріальне забезпечення. При цьому обов'язком держави вважав реалізацію політики, що дасть змогу впровадити такі положення: «1) зберегти духовні багатства народу й дати широкі можливості для виявлення його творчості в царині культурного розвитку; 2) піклуватись про збільшення економічного добробуту народу; 3) задовольняти різні інтереси численних мешканців держави в їхніх національних, політичних і правових домаганнях; 4) виконувати загальні завдання держави в повній згоді з загальнолюдськими прагненнями» [7, с. 210]. Отже, розроблені Яковом Чепігою положення державної політики щодо гарантування соціальних прав людини є підтвердженням його активної правозахисної діяльності.

На думку Я. Чепіги, однією з форм соціального виховання, яку необхідно впроваджувати в трудову школу, є організація учнівського суду, завданнями якого повинно

стати з'ясування причин нехтування громадським порядком у школі, псування речей, виникнення образ, суперечок. Педагог наголошував: «... усі негативні вчинки повинні з'ясуватися повністю й вичерпно. Це може зробити колегія виборних суддів» [7, с. 245], яка повинна обиратись з учнів школи. Організація суду, на його переконання, має відбуватись за зразком громадського суду, адже школа є відбитком навколишнього життя, а тому «... форми громадських установ у ній повинні мати справжні форми цих установ» [7, с. 246]. Ми вважаємо, що це свідчить про активну громадянську позицію педагога й утвердження ним у своїх працях принципів справедливості, захищеності й розвитку правової культури молодого покоління.

Досліджуючи публіцистичну спадщину Якова Чепіги, ми встановили, що розвиток принципу гуманізму в його діяльності знаходить своє відображення у відносинах учителя з вихованцями, реалізація якого відбувається завдяки поважному та справедливому ставленню вчителя до учнів. Усіх учителів він закликав розвивати в собі «духовний слух» до чужих переживань, відчувати страждання іншої людини, прихилити до них серце [10].

Аналізуючи широку педагогічну, публіцистичну й організаційну діяльність Я. Чепіги, вважаємо за необхідне підкреслити, що з особливим почуттям любові до свого рідного краю та народу педагог утверджував культурні й духовні права людини. Право на освіту, на результати діяльності, право на свободу думки і слова, світогляду й віросповідань він уважав провідними в збереженні й розвитку національної самобутності людини. Саме ці культурні права, на його переконання, мають вплив на духовний розвиток особистості, адже культурні права є мірою духовності. Духовні права дають змогу здобувати освіту, розвивати наукові дослідження, мати свободу від ідеологічного контролю, свободу світогляду й віросповідання.

Релігійні переконання педагога рекомендував відмежовувати від обов'язкового шкільного навчання. Право людини на віросповідання, на власну думку є правом приватним, справою совісті, а школа має стати придатною для інтересів усього громадянського суспільства. «Свобода совісті дає батькам право виховувати своїх дітей у вірі, яку вони держать. Громадська ж школа не повинна примушувати дитину до того або іншого релігійного виховання», – твердив Яків Чепіга [11, с. 79].

На ґрунті соціалістичного світогляду Яків Феофанович викладає такі принципи народної освіти: 1) рівне для всіх громадян право на освіту; безоплатне навчання на всіх ступенях

освіти; 2) безоплатне забезпечення школярів підручниками і матеріалами, необхідними для навчання; 3) обов'язковість освіти; 4) покладення фінансового забезпечення освіти на державу та громаду; 5) охоплення навчанням у загальній освіті дітей віком від 8 до 16 років; б) школа повинна бути національною, світською [11, с. 80–81].

Для впровадження принципів соціалізму в систему народної освіти, на думку педагога, необхідно створити такі умови: «1) у державі повинна бути добре збудована система освіти, яка стерла-б межі поділу на нижчу, середню й вищу освіту, а давала-б єдину освіту, однаково призначену для всякого народу і приступну всім верствам громадянства; 2) після загальної освіти повинна бути приступною і професійна освіта, як галузь загальної освіти, яку вибирають діти за своїми нахилами; 3) потім треба зміцнити і розвинути загальну освіту, і держава повинна дбати про позашкільну освіту народу» [11, с. 82]. Вихід з «народної темряви» Я. Чепіга вбачав у створенні народних домів «Просвіт», читалень, бібліотек, курсів з різних наук, народних клубів, театрів, літературних вечірок.

На переконання Я. Чепіги, завідувати школами повинні органи громадського управління, але для контролю над ними необхідно організувати шкільні ради або комітети з представників від учителів, батьків і громадських інституцій. Виходячи з основ народної влади, педагог був переконаний, що «соціалізм вимагає повної волі народу на самоврядування і децентралізації в державному й місцевому управлінні громадськими ділами, а тому в адміністративному будівництві повинно вживатись широке прикладання виборчого права. Особи на посаді освіти вибираються народом і виконують його волю. Урядовці різних освітніх інституцій відповідають тільки

перед народом, керуючись тільки тими повноваженнями, які їм дано од народу, який обрав їх» [11, с. 82].

Установлено, що Яків Чепіга в педагогічній діяльності керувався принципом демократизму й рівноправності всіх учасників навчально-виховного процесу. Організація навчального процесу і виховання молодого покоління, на його думку, нерозривно пов'язана з утвердженням демократичних норм у житті простого народу через його право на участь в управлінні громадськими й освітніми справами. На наше переконання, Яків Чепіга був не тільки організатором навчального процесу, а й захисником інтересів дітей, усього українського народу. Їхні права він відстоював у своїх публікаціях, через участь в учительських з'їздах, нарадах, у такий спосіб значною мірою впливаючи на формування правової культури в освітньому середовищі.

Висновки. Отже, вивчення комплексу літературних і архівних джерел дало змогу встановити, що протягом усієї педагогічної діяльності Яків Чепіга (Зеленкевич) у своїх публіцистичних, науково-методичних працях підтримував і відстоював права свого народу, боровся за можливість кожної людини (дитини) бути гідним громадянином своєї держави. Освітнім ідеалом Якова Чепіги (Зеленкевича) стала широка, всебічна й звільнена від усяких ідеологічних навіювань, глибоко національна за формою і водночас загальнонародна гуманна школа. Правозахисна діяльність Я. Чепіги була спрямована на захист інтересів простого люду, повагу цінності прав і особистих свобод людини, формування правої культури молодого покоління. Розроблені ним положення не втратили своєї актуальності й у сучасному освітньому середовищі, правова культура якого є показником високоморальних професійних здібностей як педагогів, так і учнів.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Общая теория права: курс в 2-х т. – М.: Юридическая литература, 1981. – Т. 1. – 360 с.
2. Загальна теорія держави і права / за ред. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
3. Єгоров. О. Культура і правова культура: їх взаємозв'язок та взаємообумовленість / О. Єгоров // Право і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 44–50.
4. Педагогіка: Інтегрований курс теорії та історії: навч.-метод. посібн.: у 2 ч. / за ред. А. М. Бойко. – Ч. 2. – К.: ВІПОЛ; Полтава: АСМІ, 2004. – 504 с.
5. Про дитяче виховання в дошкільних установах // ЦДАВОВУ України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. № 941. – Арк. 101–102.
6. Указ Президента України від 13. 10. 2015 р. № 580/215 «Про затвердження Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580/2015> (10.02.2018).

References

1. Alekseev, S. S. (1981). *General theory of law: course in 2 vol. Vol. I.* Moscow: Yuridicheskaiia literatura. [in Russian]
2. Kopeichikov, V. (2000). *General theory of state and law.* Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
3. Yehorov, O. (2011). Culture and legal culture: their interrelation and interdependence. // *Pravo i suspilstvo*, 1, 44–50. [in Ukrainian]
4. Boiko, A. M. (2004). *Pedagogy: Integrated course of theory and history: guide in 2 parts. Part 2.* Kyiv: VIPOL; Poltava: ASMI. [in Ukrainian]
5. On children education in preschool institutions. In: *TsDAVOVU Ukrainy*. F. 166. Op. 1. Spr. 941. Ark. 101–102. [in Ukrainian]
6. *Decree of President of Ukraine dated 13.10.2015 № 580/215 "On approving Strategy of national-patriotic education of children and youth for 2016–2020"*. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/580/2015> (10.02.2018). [in Ukrainian]

7. Чепіга Я. Азбука трудового виховання. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання / Я. Чепіга (Я. Ф. Зеленкевич) // Вибрані педагогічні твори: навчальний посібник / упор., науковий редактор Л. Д. Березівська; Інститут педагогіки АПН України. – Харків: ОВС, 2006. – С. 210–259.
8. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання / Я. Чепіга // Світло. – 1912. — № 1. – С. 15–25.
9. Чепіга Я. Проект української школи (уривок) / Я. Чепіга (Я. Ф. Зеленкевич) // Вибрані педагогічні твори: навчальний посібник / упор., науковий редактор Л. Д. Березівська; Інститут педагогіки АПН України. – Харків: ОВС, 2006. – С. 77–91.
10. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга // Світло. – 1913. – № 8. – С. 9–18; № 9. – С. 6–13.
11. Чепіга Я. Соціалізація народної освіти / Я. Чепіга // Вільна українська школа. – 1917. – № 2. – С. 74–83.
7. Chepiha, Ya. (2006). *ABC of labour education. Fundamentals of labour school formation with methodology of elementary education*. In: Selected pedagogical works: study guide. Kharkiv: OVS, 210–259.
8. Chepiha, Ya. (1912). Public teacher and the national issue. *Svitlo*, 1, 15–25. [in Ukrainian]
9. Chepiha, Ya. (2006). *Project of Ukrainian school (abstract)*. In: Selected pedagogical works: study guide. Kharkiv: OVS, 77–91. [in Ukrainian]
10. Chepiha, Ya. (1913). Self-education of the teacher. *Svitlo*, 8, 9–18; 9, 6–13. [in Ukrainian]
11. Chepiha, Ya. (1917). Socialization of public education. *Vilna Ukrainiis'ka shkola*, 2, 74–83. [in Ukrainian]

Рецензент: Клоуберт Т., доктор філософії

Відомості про автора:

Кравчун Наталія Петрівна

krav4ynNat@i.ua

Полтавський інституту бізнесу ПІВНЗ «МНТУ»
вул. Сінна, 7, м. Полтава, 36000, Україна

doi: 10.7905/nvmdpu.v0i19.2369

*Матеріал надійшов до редакції 05. 12. 2017 р.
Прийнято до друку 09. 01. 2018 р.*

Information about the author:

Kravchun Nataliia Petrivna

krav4ynNat@i.ua

Poltava Institute of Business of the National
Academy of Sciences of Ukraine "MNTU"
7 Sinna St., Poltava, 36000, Ukraine

doi: 10.7905/nvmdpu.v0i19.2369

*Received at the editorial office 05. 12. 2017
Accepted for publishing 09. 01. 2018*